

Р. Дуванбеков

докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Астана қ., e-mail: shokan@mail.ru

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ АЛТАЙЫ ПАЛЕОЛИТІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ

Аңдатпа. Мақалада қазақ Алтайы тас ғасырының зерттелу тарихы баяндалған. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап бүгінгі күнге дейін Шығыс Қазақстан ғалымдардың ерекше назарында. Қазіргі таңда Күршім, Құйған, Серімбай, Рысақ1, Қозыбай 1-2, Үшбұлақ-1-2 және т. б. тұрақтары сияқты палеолит дәуіріне жататын 20-ға жуық жаңа ескерткіштер анықталды. Аталған ескерткіштердің ішінен ғалымдардың назарын жақында табылған Үшбұлақ-1 тұрағы аса қызықтыратынын атап өту қажет, тұрақ осы аймақта табылған көп қабатты стратификацияланған жалғыз ескерткіш болып табылады. Бұл ескерткішті зерттеу 2016 жылдан бастап Ресей-Қазақстан біріккен экспедициясымен РФА ИАЭТ-ның және Қазақстан Республикасының Ұлттық музейімен бірге жүргізіледі. Жұмыстар барысында қосымша тас дәуірінің жер бетінде орналасқан және стратификацияланған археологиялық материалдары бар бірнеше белгілі және жаңа тұрақтар зерттелді. Бүгінгі таңда бірлесіп жүргізілетін экспедиция жұмыстары жоспарлы түрде жалғасуда.

Түйін сөздер: қазақ Алтайы, палеолит, тұрақ, стратификацияланған ескерткіш.

R. Duvanbekov

doctoral candidate, L.N. Gumilev Eurasian national University,
Kazakhstan, Astana, e-mail: shokan@mail.ru

The History of The study of the Kazakh Altai Paleolithic in the Years Independences

Abstract. The article describes the history of the study of the stone age of the Kazakh Altai. From the year of independence to the present day, East Kazakhstan attracts special attention of scientists. To date, about 20 new monuments of the Paleolithic period have been discovered, such as Kurchum, Kuigan, Sereimbai, Rysak 1, Kozybai 1-2, Ushbulak1-2, etc. it should be noted that among the listed monuments of special attention of scientists, the recently opened Parking lot Ushbulak-1 is a multilayer stratified monument ever discovered in this region. The study of this monument has been conducted since 2016 by the joint Russian-Kazakh expedition of Institute of archeology and ethnography of Siberian branch of Russian academy of sciences and the National Museum of the Republic of Kazakhstan. In the course of the work, several already known and new monuments of the stone age with surface and layered deposits of archaeological material were further investigated. To date, the work of the joint expedition is carried out in a planned manner.

Key words: Kazakh Altai, Paleolithic, site, stratified monument.

Р. Дуванбеков

докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Астана, e-mail: shokan@mail.ru

История изучения палеолита казахского Алтая в годы независимости

Аннотация. В статье изложена история исследования каменного века казахского Алтая. Начиная с года независимости и до сегодняшних дней Восточный Казахстан привлекает особое внимание ученых. На сегодняшний день обнаружено около 20 новых памятников палеолитического времени, такие как стоянки Курчум, Куйган, Сериимбай, Рысақ 1, Козыбай 1-2, Ушбулак 1-2 и др. Необходимо отметить, что из перечисленных памятников особое внимание ученых привлекает недавно обнаруженная стоянка Ушбулак-1, которая является многослойным стратифицированным памятником, когда-либо обнаруженным в этом регионе. Изучение данного памятника ведется с 2016 года совместно Российско-Казахстанской экспедицией ИАЭТ СО РАН

и Национальным музеем Республики Казахстан. В ходе работ было дополнительно исследовано несколько уже известных и новых местонахождений каменного века как с поверхностным, так и с остратифицированным залеганием археологического материала. На сегодняшний день работы совместной экспедиции ведутся в плановом порядке.

Ключевые слова: казахский Алтай, палеолит, стоянка, стратифицированный памятник.

Кіріспе

XX ғ. 90-жылдарынан бастап біздің өңіріміздің ежелгі тарихының жаңаша түрде және кәсіби зерттелуі басталғанын атап өту қажет. Осы уақытта қазақ Алтайында профессор Ж.К. Таймағамбетовтің басшылығымен және академик А.П. Деревянконың жетекшілігімен біріккен Ресей-Қазақстан археологиялық экспедициясы (БРҚАЭ) қазба жұмыстарын жүргізген.

Зерттеу барысында алынған материалдар қазақ Алтайы палеолитінің деректану қорын едәуір ұлғайтты. XX ғ. 90-жылдары қайта құру кезеңінде қазақ Алтайы аумағында көптеген аудандар зерттелмей қала берді. Көптеген ескерткіштердің далалық зерттелуі алдын ала жасалған күйде қалды, бұл сол кезде алынған деректердің мәдени-хронологиялық интерпретациялау деңгейін айтарлықтай төмендетті әрі ішкі және өңіраралық корреляция жүргізу мүмкіндігін шектеді.

XXI ғ. басынан Қазақ Алтайының ежелгі тарихын зерттелуінің қазіргі жаңа кезеңі басталады. Бүгінгі таңда кеңес заманынан бастап жалпы алғанда осы өңірде палеолит дәуіріне жататын 30-ға жуық (Үңгір, Ново-Никольск, Қанай, Усть-Нарым, Үлкенарым, Кішіарым, Шүлбі, Күршім, Құйған, Серімбай, Рысақ-1, Қозыбай 1-2, Үшбұлақ-1, 2 және т. б.) тұрақтары табылған.

Зайсан ауданының Шілікті аңғарында Үшбұлақ көп қабатты стратификацияланған палеолиттік тұрағының ашылуы 2016 жылдың маңызды оқиғасы болды. Мәдени қабаты сақталған, қуаты алты метрге дейінгі борпылдақ шөгінділердегі ескерткіш. Нысанда жүргізілген тазартуларға сәйкес, ескерткіш кейінгі палеолиттің ең ерте кезеңдерінде (шамамен 45-35 мың жыл бұрын) және кейінгі палеолиттің соңына дейін (10 мың жыл бұрын) қоныстанған деген қорытынды жасауға болады. Азияда осындай мәдени қабаттары бұзылмаған жоғарғы палеолит дәуірінің бастапқы кезеңіне жататын ескерткіштер бірен-саран. Олардың барлығы өткен ғасырда ашылған. Үшбұлақ стратификацияланған тұрағынан анықталған мәнерлі тас индустриясы 40-35 мың жыл бойы ежелгі адамның тасты өңдеу техноло-

гиясын дамытқандығын куәландырады және Қазақстанның алғашқы қауымдық адамдарының Алтай мен Сібір арасында өзара байланыс болғандығын растайды және Қазақстан аумағындағы алғашқы қауымдық адамдардың Азия мен Еуропаға ежелде қоныс аударғандығын куәландырады.

Қазіргі уақытта ғалымдар алдында тұрған басты міндет – алынған мәліметтерді талдау, жинақталған материалды құрылымдауға және қазақ Алтайында болған ежелгі тас дәуірінің ең тұтас бейнесін жасауға мүмкіндік берілуінде.

Зерттелу тарихы

Біраз уақыт үзілістен кейін Бұқтырма су қоймасы ауданында бірнеше жыл бойы академик А.П. Деревянконың басшылығымен бірлескен Ресей-Қазақстан археологиялық экспедициясы (БРҚАЭ) барлау жұмыстарын жүргізді [Деревянко и т. б., 2003]. Экспедицияның жұмысы барысында су қоймасының шығыс жағасында, Үлкенарым ауылы мен Алтайка кентінің арасындағы жерде, көтерме материалдары бар бес орын анықталды. Жалпы коллекцияның құрамында 74 зат бар, оның ішінде леваллуаз және дөңбек бетті нуклеустар, қырғыштар, қырнауыштар, леваллуаздық өткір ұшты тастар, ретуші бар пластиналар. Өзінің техникалық-типологиялық сипаттамалары бойынша осы материалдарды зерттеушілер орта палеолитке жатқызды (леваллуаз дәстүріндегі мустье) [Деревянко және т. б., 2003].

Сондай-ақ БРҚАЭ жұмыстары барысында Зайсан көлінің оңтүстік жағалауы, Ақсуат ауылынан Қара Ертіс сағасына дейін тексерілді. Бұл жерде Аманат кентінің (Зайсан-1–3) жанында орналасқан археологиялық материалдардың жер бетіндегі орналасқан үш орны табылды. Табылған заттардың жалпы саны 158 дана, оның ішінде диск тәрізді, леваллуаздық, дөңбек бетті және бір жақты жазық нуклеустар; қырғыштар, қырнауыштар, кескіштер, тісті-ойықты құралдар, ретуші бар сынықтар. Беткі қабатының және техника-типологиялық құрамының өзгеру дәрежесі бойынша коллекцияда жоғарғы палеолит, сондай-ақ ерте және кейінгі орта палео-

лит кезеңдеріне жататын үш бұйымдар кешені бөлінді (Деревянко және т. б., 2003).

Бұдан әрі 2015 жылы РФА СБ АЭТИ-дің (Новосибирск) және Қазақстан Республикасының Ұлттық музейінің (Астана) бірлескен Ресей-Қазақстан экспедициясы жұмыс істей бастағанға дейін осы аймақта палеолит дәуірін зерттеуде ұзақ үзіліс болды. Онымен төрт жыл бойы (2015-2018 жж.) Қазақстан Республикасының Шығыс Қазақстан, Павлодар, Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарында тас дәуірінің жаңа стратификацияланған объектілерін іздестіру мақсатында барлау жұмыстары жүргізілді. Зерттеу бағытының жалпы ұзындығы 15 мыңнан астам шақырымды құрады. Жүргізілген зерттеулер барысында тас дәуірінің әртүрлі кезеңдеріне жататын, археологиялық материалдарының басым көпшілігі жер бетінде орналасқан, сондай-ақ бірнеше стратификацияланған нысандары бар 30-ға жуық жаңа ескерткіштер табылған (Деревянко және т. б., 2015; 2016).

Артефактілердің ең көне кешені Бұқтырма су қоймасының шығыс жағалауында орналасқан Күршім аумағынан және аттас ауылдан солтүстікке қарай 9 шақырым жерде тіркелген (Шуныков және т. б., 2015). Төменгі палеолиттен жоғарғы палеолитке дейінгі кең уақыт диапазонына сәйкес келетін әр түрлі кезеңдік артефактілер, бірнеше шоғырлану аймағын құрай отырып, су қоймасы мен Ақтөбе шыңы арасындағы жазық еңісті жерде жатқан. Жұмыс барысында ескерткіштің толыққанды топографиялық жоспары жасалып, археологиялық материалдардың көрнекті жинағы жиналды. Коллекцияда барлығы – 222 дана, оның ішінде 26 нуклеус, 8 нуклеус тәрізді сынықтар, 10 пластина, 112 жаңқалар, 25 техникалық сынықтар (бойлық-шеттік, соқпалы алаңшаларды түзету сынығы, жартылай қабырғалы және қабырғалы пластиналар) және 41 құрал-саймандар бар (Шуныков және т. б., 2015; 2016). Нуклеустардың көпшілігі бір және екі алаңдық нұсқада жаңқаларды орауға арналған монофронтальды ядролармен ұсынылған. Сонымен қатар, коллекцияда радиалды, леваллуаздық (жаңқалар үшін), ортогоналды және дөңбек ядролар кездеседі. Құралдар жиынтығының құрамында қырғыш тәрізді және бифасиалды бұйымдар басым, олардың ішінде бір шапқыш та бар. Сондай-ақ, леваллуалық өткір ұшты тасы, нуклеус тәрізді қырғыш, унифастар және тікен тәрізді бұйымдары ұсынылған. Артефактілердің үстіңгі бетінің сақталуы әртүрлі – дақтан және жеңіл тегістелуден, қатты ұяшықтанып желденуге дейін.

Тасқұралдардың құрамына қарағанда, Күршім ескерткіші өндіріс қалдықтарының көптігімен, шикізат шығатын модификацияланбаған жаңқалары немесе сынықтары және бөлшектенудің ерте кезеңдерінде жарамсыз деп танылған нуклеус тәрізді түрлері көп шеберхана тұрағы болып табылады. Сондай-ақ коллекция материалдарының құрамы әртүрлі уақытқа жатады. Пластиналарға арналған бүйір және монофронтальды екі алаңдық нуклеустардың қатары леваллуаздық пішіндерімен бірге жоғарғы және орта палеолиттік компонентті білдіреді, ал қатты зақымдалған беті бар кварцит рубилосы мен бифасиалды бұйымдар аса архаикалық индустрияға жатады (Шуныков және т. б., 2015).

Күршім ескерткішінің солтүстігіне қарай 3 шақырым жерде палеолит бейнесіндегі – артефактілері бар Құйған деген тағы бір орын анықталды. Мұнда табылған заттар ұзындығы 0, 3 км-ге жететін жіңішке шлейф қалыптастыра отырып, еңістік жерде орналасқан. Коллекция құрамында (33 дана) алғашқы және екі қайтара жасалған жаңқалар, ойық құралдар және ұсақ қырғыштар бар (Шуныков және т. б., 2016).

Күршімнің орта ағысында жүргізілген барлау бағыты осы жердегі өзен алқабы өте тар және каньон түріндегі биік жыралы жағалаулары бар және жиылған тау жыныстары (граниттер мен сланецтер) орналасқандығын көрсетті. Өзен арнасындағы жұмыр тастарда жүйелі түрде бөлшектеуге жарамды тас материалдар бар, бірақ, аудандағы геоморфологиялық жағдай мұнда қайта қойылмаған плейстоцендік шөгінділердің орнының болуын болжауға мүмкіндік бермейді. Алқаптың кеңейтілетін аймақтарда кең, әрі су деңгейінен аз ғана көтерілген, тегіс жазықтықтарда айқын биіктіктерсіз және террасалық деңгейлерсіз түрі бар. Бұл жерде борт жанындағы жеке аудандарда, осы заманғы топырақты жабатын, сынық материалдары көп саздақпен және қопсытылған шөгінділердің неғұрлым қуатты тысы белгіленеді. Әдеттегідей, бұл шөгінділер үшін өзеннен едәуір алшақ және жайылымы жағынан аздау, салыстырмалы түрде (плейстоцен-голоцен мәресі) жас. Онда артефактілер табылған жоқ (Деревянко және т. б., 2016).

Үршім жотасы мен Марқакөл көлінің ауданындағы барлау бағдары мұнда сапалы тас шикізатының (тақтатастар, граниттер, кварц ұсынылған), сондай-ақ субгоризонталды созылуы бар және ұзындығы мен қуаты жағынан маңызды плейстоцендік шөгінділер орналасуының жоқтығын көрсетті (Деревянко және т. б., 2016).

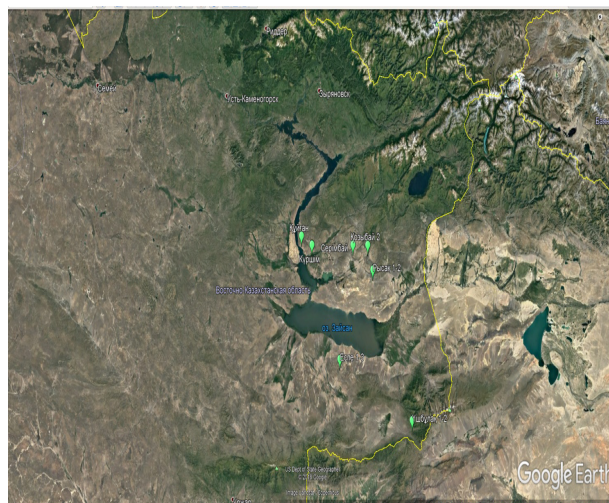
Тау етегі аймағын тексеру кезінде Зайсан көлінің жағалау сызығынан солтүстікке қарай палеолит дәуіріне тиесілі тас артефактілері бар бірнеше орын табылды. Біріншісі – Сераимбай, Қаратоғай ауылынан батысқа қарай шамамен 10 км жерде қызыл түсті саздың шығу аймағында орналасқан. Ол жерде бір рет өңделген екі ірі сынық тіркелген, шайылған жер жұмыр тастармен және домаланған сынық материалдармен көп төселген (Шуныков және т. б., 2015).

Қаратоғай ауылының оңтүстік-шығысына қарай, Ақжал тауының басынан оңтүстік-батысқа қарай 12 км жерде, кішігірім құрғаған көлдің шұңқырында Рысақ-1 тұрағы табылды. Құрғап кеткен көлдің сортаң бетінен бір алаңдық монофронтальды нуклеустан 11 жаңғақтан, 10 сынықтан және пластиналы қырғыштан тұратын аздаған тас артефактілер (23 дана) жинағы алынған. Геоморфологиялық жағдайға сәйкес, бұл жердің жасы кеш плейстоценнен ежелгі болуы мүмкін емес. Рысақ-2 тұрағы Рысақ-1 тұрағынан шығысқа қарай 3 км жерде орналасқан. Тас артефактілердің аздаған коллекциясы (5 дана) эоцен-олигоценнің шұбар түсті тау жыныстарының етегінде жиналған. Ол монофронтальды нуклеус, Чоппер (3) және ірі жұмыр тасты чоппингтан тұрады. Коллекцияның аздығы және стратиграфиялық контекстің болмауы табылған артефактілерді палеолиттің белгілі бір кезеңімен салыстыруға мүмкіндік бермейді (Шуныков және т. б., 2016 б.).

1989 ж. Ж.Қ. Таймағамбетовпен ашылған Қозыбай-1 ескерткіші Қаратоғай ауылына жақын жерде, Қалғұты жағасында, жоғарыда аталған табылған жер оңтүстік-батысқа қарай 3 км жерде орналасқан. Индустрия құрамына шабатын құралдар, қара және қара-сұр түсті шөгінді жыныстардан жасалған екі жақты өңделген сынықтар кіреді. Тағы бір орын – Қозыбай-2, Қаратоғай-Егіндібұлақ жолының орташа бөлігінде солтүстікке қарай орналасқан. Ескерткіш ашық-сұр түсті кварц-күмдақтың интрузивті шығуымен байланысты, Қалғұтының сол жақ салаларының бірінің аңғарында (радиус шамамен 100 м) болмашы жерде тақтатас қоршауында бекітілген. Коллекцияда (14 дана) нуклеус тәрізді пішіндер, ірі сынықтар және қырғыш құралдар бар. «Архаикалық» беткейінің өзгеруінің айтарлықтай дәрежесі оларды орта палеолитке жатқызуға мүмкіндік береді (Деревянко және т. б., 2016).

Зайсан маңындағы барлау бағыты көлге тікелей жанасатын аймақтарда стратификацияланған палеолиттік ескерткіштерді табу

тұрғысынан, бірінші кезекте, төрттік кезеңнің айқын террасалық деңгейінің болмауынан, сондай-ақ сапалы тас шикізатының сирек болуына байланысты келешегі аз екендігін көрсетті. Батыс Зайсанның тау бөктеріндегі аудандарында (Қалба жотасының оңтүстік бетінде) плейстоцендік шөгінділердің едәуір қалыңдықтары байқалмаған, ал ішкі ағыс өзендерінің (Шігілек, Кіші Бөкен) алқаптарында жүйелі ыдырауға жарамды тау жыныстары байқалған жоқ (Деревянко және т. б., 2016).

1-сурет – Табылған тұрақтардың орналасуы

Көлдің оңтүстігін Саур-Тарбағатай тауының жоталары жиектейді. Мұнда жүйелі бөлшектеу үшін жарамды жер асты шөгінді жыныстарының шығуының болуы белгіленеді. Тарбағатай жотасының солтүстік беткейінде бастау алған бірнеше өзендердің (Еспе, Шорға, Қандысу) алқабында археологиялық материалдары бар бірқатар ескерткіштер табылды. Тайбаққан мен Шолақбұлақ орналасқан жерлері аттас бұлақтардың жағалауларынан, олар шатқалдардан Қандысу өзенінің алқабына шығатын жерде табылды. Артефактілер (тиісінше 5 және 3 дана) монофронтальды нуклеуспен және ұсақ сынықтармен берілген (Шуныков және т. б., 2016).

Көптеген материалдар Еспе (Еспе1-3) орташа ағысында орналасқан жерден алынды. Барлық артефактілер қазіргі заманғы су кемерінен 20-50 м биіктікте жартаст беткейлерінің орта бөлігінде (шамамен 10°) малтатас және жұмырланған сынық материал үйінділерінде жатыр. Коллекцияда (79 дана) 10 нуклеус, көбінесе монофронтальды бір және екі пластиналы параллельді

жару принципімен, сондай-ақ микропластин алу үшін жеке радиалды және дөңбек өзектастар мен өзекше ұсынылған; пластина, 61 жаңқалар, леваллуаз сынығы және 6 қару, олардың ішінде қырғыш, бифасиалды өңделген балта және ретуші бар сынықтар кездеседі. Бұйымдар өзінің морфологиясы мен бетінің сақталуы бойынша әртүрлі. Сонымен, коллекцияда радиалды өзектастармен және леваллуаз сынықтарымен қатар, микробөлшектеуге арналған нуклеус және палеолит индустриясына тән емес ұстағышы бар бифасиалды өңделген балта бар. Жалпы алғанда, материалдардың анализі табылып отырған жерде орта палеолиттен бастап ерте керамикалық емес кешендерге дейінгі хронологиялық диапазондағы артефактілер ұсынылған деп болжауға мүмкіндік береді (Шуныков және т. б., 2016).

Зайсан қаласынан шығысына қарай Саур жотасының солтүстік беткейіндегі тау бөктеріндегі алдын ала тексерілген зерттеу жұмыстары Бұлақ пен Қараүңгірдің төменгі және орта ағысындағы алқаптарды тексеруді қамтыды. Барлау жұмыстары осы ауданда қуаттылығы жағынан едәуір (5 м артық) шөгінділердің бар екендігін және шамамен кеш төрттік (сартандық?) жастағы террасаға ұқсас деңгейлерге жататынын көрсетті. Шөгінділер сынық материалын қоспағанда сары топырақты шаң-тозаң тәрізді саздақпен ұсынылған. Өзен малтатастары көптеген тексерілген жерлерде тұрақты бөлшектеуге жарамды тас материалдардан құралған – шақпақтанған шөгінді жыныстар. Алайда палеолит дәуіріндегі археологиялық материалдар жерді көзбен шолып қарау кезінде де, борпылдақ шөгінділерді шурфтау кезінде де табылған жоқ (Шуныков және т. б., 2016).

Саур жотасының оңтүстік-батыс сілемдерін зерттеу кезінде Шілікті алқабының шығыс бөлігінде Үшбұлақ-1 стратификацияланған көп қабатты ескерткіші табылды. Қазылған материалдарды жинау барысында және шурфтау жұмыстарын жүргізгенде тас артефактілердің (шамамен 2200 дана) және плейстоцендік фауна қалдықтарының ауқымды коллекциясы алынды. Тас артефактілердің құрамы мен сипаттамалары, стратиграфиялық жайғасымы, сондай-ақ фаунаның ілеспе қалдықтары бойынша ескерткіште үш негізгі мәдени-хронологиялық кешен бөлінген: голоцендік (1 қабат), жоғарғы палеолиттік (2-4 қабат) және жоғарғы палеолиттің бастапқы кезі (5-7 қабат) (Шуныков және т. б., 2016). 5-7 төменгі қабаттарында жасалған жоғарғы палеолиттің бастапқы сатысына жататын материалдар арасында бір-біріне қарсы орналасқан және аралас алаңдары бар

пластиналарға арналған нуклеустар; көптеген техникалық сынықтар; ірі пластиналардағы шеткі қырғыштар, оның ішінде табаны жонылған; транкирленген пластиналар және сабы бөлінген өткір ұштақ. Іс жүзінде барлық типологиялық жағынан айқын нуклеустар пластина өндірісіне бағытталған. Сынықтардың ішінде 70%-дан астамын ұзартылған дайындамалар құрайды. Екпінді алаңдары, сирек кездесетін, тегіс. Көп мөлшердегі сынықтардың ішінде, пикетажды қоса алғанда, карнизді түзетудің түрлі тәсілдері белгіленеді. Нуклеус жиынтығымен бірге техникалық сынықтар да жақсы үйлеседі. Олардың ішінде көпшілігі көлемді және жартылай көлемді болып бөлшектенуге сәйкес пластиналы келеді – қабырғалы және жартылай қабырғалы және қырлы пластиналы сынықтар. Жалпы алғанда, бұл бұйым жиынтығы өзінің морфологиясы мен басқа да белгілері бойынша осы ескерткіштен қазып алынған материалдар кешенімен сәйкес келеді, онда бастапқы жоғарғы палеолитке тән нуклеустар-кескіштер сияқты түрлері бар.

Үшбұлақ-1 тұрағынан батысқа қарай 1 км жерде Батыс бұлағының сол жақ жағалауында орналасқан Үшбұлақ-2 археологиялық материалдарды жинайтын тағы бір пункт тіркелген. Шамалы коллекция (8 дана) сынықтар мен қырлы қырғышты қамтиды (Шуныков және т. б., 2016).

Бұқтырма су қоймасының шығыс жағалауының солтүстік ауданы, Көктерас ауылы мен Үлкен-Нарынның батысына қарай – Кремнюха – 1-5 орналасқан жерін тексеру кезінде неолиттік бейнедегі тас артефактілері жер үстінде жатқан бірнеше алаң анықталды. Жинақта (93 дана) сына тәрізді және конус тәрізді нуклеустар, қырғыштар, сынықтар ұсынылған (Деревянко және т. б., 2015). Алтайка ауылының бағытына қарай су қоймасы жағалауы шөптер мен бұталармен өскен, террас тәрізді кертпеш белгілері жоқ немесе суға сай келетін, бауырайы тік келетін және борпылдақ шөгінділердің жұқа қабығы мен тас қыртыстары бар болып табылады. Жартас граниттермен және тақтатастармен салынған. Бөлшектену үшін қолайлы артефактілер немесе тас шикізаты табылған жоқ.

Нарын мен Бұқтырманың жоғарғы ағысының аңғары бойынша барлау бағдары осы жердің жұқа саздақпен жабылған малтата-құмды шөгінділері мен жасалған жіңішке және биік терраса тәрізді кертпештері бар өзен алаптарының тар екенін көрсетті. Тау қабаттары борпылдақ шөгінділері жоқ немесе тік жарықшақтары бар

граниттермен және тақтатастармен қаланған. Өзен малтатастары көптеген тексерілген аудандардың ішінде тұрақты бөлшектенуге жарамды тас материалдардан тұрады – шақпақтанған шөгінді жыныстардан, алайда палеолит дәуіріндегі археологиялық материалдар (жаңқалар және пластина) тек Ақсу ауылындағы Бұхтарма алқабының кеңеюінен, террасса тәрізді жұрнағынан табылды (Деревянко және т.б., 2015).

Жалпы алғанда, 2015-2018 жылдары Шығыс Қазақстанда 20-ға жуық тас дәуірінің ескерткіштері ашылды, оның ішінде Қазақстан аумағы үшін бірегей көп қабатты Үшбұлақ-1 тұрағы жатады және онда жоғарғы палеолиттің бірнеше кезеңдері бар, сондай-ақ тас дәуірінің нысандарын одан әрі іздеу үшін неғұрлым келешегі бар аудандар анықталды. Қазіргі уақытта Саур-Тарбағатай тауларының төменгі таулы аудандары Зайсан көлінен оңтүстікке

қарай жерлер сондай болып табылады (Анойкин, 2017).

Қорытынды

Осылайша, ХХІ ғасырдың басынан бастап Шығыс Қазақстан аймағы тас ғасыры зерттеушілерінің аса назарында. Алғашқы жеке олжалар, деректердің біртіндеп жиналуы, өлкетану қызметінен жоспарлы зерттеулерге көшуі археологиялық материалдардың едәуір көлемін жинақтауға және олардың негізінде Қазақстанның әрбір облысында ежелгі адамның бастапқы игеруінің ерекшеліктеріне қатысты алдын ала қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Қазіргі уақытта стратификацияланған палеолиттік ескерткіштерді іздеу жұмыстары жалғасуда, олар артефактілердің үстіртін орналасқан жерлерден алынған деректерді едәуір кеңейтеді.

Әдебиеттер

Деревянко А.П. Верхний палеолит в Африке и Евразии и формирование человека современного анатомического типа. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2011. 560 с.

Деревянко А.П., Петрин В.Т., Зенин А.Н., Таймагамбетов Ж.К., Гладышев С.А., Цыбанков А.А., Славинский В.С. Исследования Российско-Казахстанской археологической экспедиции в Казахстане (1998–2001). Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2003. 184 с.

Деревянко А.П., Таймагамбетов Ж.К., Анойкин А.А., Рыбалко А.Г., Дудко А.А., Присекайло А.А., Кандыба А.В., Павленок К.К., Харевич В.М., Исаков Г.Т., Мамиров Т.Б. Предварительные результаты разведочных работ 2015 г. на береговых линиях древних озер в Павлодарской области (Северный Казахстан) // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2015а. Т. XXI. С. 62–66.

Деревянко А.П., Таймагамбетов Ж.К., Рыбалко А.Г., Анойкин А.А., Павленок К.К., Харевич В.М., Дудко А.А., Кандыба А.В., Присекайло А.А., Исаков Г.Т., Мамиров Т.Б. Разведочные исследования в среднем течении реки Шидерты (Павлодарская область Республики Казахстан) // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2015б. Т. XXI. С. 67–70.

Деревянко А.П., Шуньков М.В., Таймагамбетов Ж.К., Анойкин А.А., Рыбалко А.Г., Дудко А.А., Кандыба А.В., Павленок К.К., Присекайло А.А., Харевич В.М., Исаков Г.Т., Мамиров Т.Б. Археологическая разведка на территории Северного Казахстана в 2015 г. // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2015в. Т. XXI. С. 75–77.

Деревянко А. П., Шуньков М. В., Таймагамбетов Ж. К., Анойкин А. А., Павленок К. К., Харевич В. М., Козликин М. Б., Мамиров Т.Б., Ульянов В.А., Павленок Г.Д. Археологическая разведка на территории Восточного Казахстана в 2016 г. // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2016. Т. XXII. С. 76–79.

Шуньков М.В., Таймагамбетов Ж.К., Павленок К.К., Анойкин А.А., Рыбалко А.Г., Харевич В.М. Стоянка-мастерская Курчум – новый палеолитический памятник на Южном Алтае // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2015. Т. XXI. С. 183–186.

Шуньков М.В., Таймагамбетов Ж.К., Ульянов В.А., Анойкин А.А., Павленок К.К., Харевич В.М., Козликин М.Б., Павленок Г.Д. Исследование палеолитического местонахождения Курчум (Южный Алтай) в 2016 г. // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2016а. Т. XXII. С. 214–217.

Шуньков М.В., Таймагамбетов Ж.К., Ульянов В.А., Анойкин А.А., Павленок К.К., Харевич В.М., Козликин М.Б., Павленок Г.Д. Рысак – новый комплекс палеолитических местонахождений в Южном Алтае // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2016б. Т. XXII. С. 218–220.

Шуньков М.В., Таймагамбетов Ж.К., Анойкин А.А., Павленок К.К., Харевич В.М., Козликин М.Б., Мамиров Т.Б., Павленок Г.Д. Разведочные работы в Тарбағатайском районе Республики Казахстан в 2016 г. // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2016в. Т. XXII. С. 199–202.

Шуньков М.В., Таймагамбетов Ж.К., Анойкин А.А., Павленок К.К., Харевич В.М., Козликин М.Б., Павленок Г.Д. Комплексы экспонированных артефактов со стоянок Ушбулак-1 и Ушбулак-2 (по результатам работ 2016 г.) // Проблемы

археологии, этнографии, антропологии Сибири сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2016 г. Т. XXII. С. 203–207.

Шуныков М.В., Таймагамбетов Ж.К., Аноikin А.А., Павленок К.К., Хареvич В.М., Козликин М.Б., Павленок Г.Д. Новая многослойная верхнепалеолитическая стоянка Ушбулак-1 в Восточном Казахстане // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2016д. Т. XXII. С. 208–213.

Аноikin А.А. Новые данные о палеолите северо-восточного Казахстана (по материалам работ Североказахстанского палеолитического отряда ИАЭТ СО РАН) // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 2017д. С. 146

References

Derevyanko A.P. Verhniy paleolit v Afrike i Evrazii i formirovanie cheloveka sovremennogo anatomicheskogo tipa [Upper Paleolithic in Africa and Eurasia and the formation of modern human anatomical type] Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2011. 560 s.

Derevyanko A. P., Petrin V. T., Zenin A. N., Taimagambetov Zh. K., Gladyshev S. A., Cybankov A. A., Slavinskii V. S. Issledovaniya Rossiisko-Kazahstanskoi arheologicheskoi ehkspedicii v Kazahstane (1998–2001) [Research of the Russian-Kazakh archaeological expedition in Kazakhstan (1998–2001)] Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2003. 184 s.

Derevyanko A. P., Taimagambetov Zh. K., Anoin A. A., Rybalko A. G., Dudko A. A., Prisekailo A. A., Kandyba A. V., Pavlenok K. K., Harevich V. M., Isakov G. T., Mamirov T. B. Predvaritel'nye rezul'taty razvedochnyh rabot 2015 g. na beregovykh liniyah drevnih ozer v Pavlodarskoj oblasti (Severnyi Kazahstan) [Preliminary results of exploration work in 2015 on the shorelines of ancient lakes in Pavlodar region (Northern Kazakhstan)] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorij. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2015a. T. XXI. S. 62–66.

Derevyanko A. P., Taimagambetov Zh. K., Rybalko A. G., Anoin A. A., Pavlenok K. K., Harevich V. M., Dudko A. A., Kandyba A. V., Prisekailo A. A., Isakov G. T., Mamirov T. B. Razvedochnye issledovaniya v srednem techenii reki Shiderty (Pavlodarskaya oblast' Respubliki Kazahstan) [Exploration in the middle reaches of the river Shiderty (Pavlodar region of the Republic of Kazakhstan)] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorij. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2015b. T. XXI. S. 67–70.

Derevyanko A. P., Shun'kov M. V., Tajmagambetov Zh. K., Anoin A. A., Rybalko A. G., Dudko A. A., Kandyba A. V., Pavlenok K. K., Prisekailo A. A., Harevich V. M., Isakov G. T., Mamirov T. B. Arheologicheskaya razvedka na territorii Severnogo Kazahstana v 2015 g. [Archaeological exploration in the territory of Northern Kazakhstan in 2015] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorij. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2015v. T. XXI. S. 75–77.

Derevyanko A. P., Shun'kov M. V., Taimagambetov Zh. K., Anoin A. A., Pavlenok K. K., Harevich V. M., Kozlikin M. B., Mamirov T. B., Ul'yanov V. A., Pavlenok G. D. Arheologicheskaya razvedka na territorii Vostochnogo Kazahstana v 2016 y. [Archaeological exploration in the territory of East Kazakhstan in 2016] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorij. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2016. T. XXII. S. 76–79.

Shun'kov M. V., Taimagambetov Zh. K., Pavlenok K. K., Anoin A. A., Rybalko A. G., Harevich V. M. Stoyanka-masterskaya Kurchum – novyi paleoliticheskii pamyatnik na Yuzhnom Altae [Parking-workshop Kurchum – new Paleolithic monument in the southern Altai] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorii. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2015. T. XXI. S. 183–186.

Shun'kov M. V., Taimagambetov Zh. K., Ul'yanov V. A., Anoin A. A., Pavlenok K. K., Harevich V. M., Kozlikin M. B., Pavlenok G. D. Issledovanie paleoliticheskogo mestonahozhdeniya Kurchum (Yuzhnyi Altai) v 2016 g. [Study of the Paleolithic location of Kurchum (southern Altai) in 2016] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorii. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2016a. T. XXII. S. 214–217.

Shun'kov M. V., Taimagambetov Zh. K., Ul'yanov V. A., Anoin A. A., Pavlenok K. K., Harevich V. M., Kozlikin M. B., Pavlenok G. D. Rysak – novyi kompleks paleoliticheskikh mestonahozhdenii v Yuzhnom Altae [Rysak – a new complex of Paleolithic sites in the southern Altai] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorii. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2016b. T. XXII. S. 218–220.

Shun'kov M. V., Taimagambetov Zh. K., Anoin A. A., Pavlenok K. K., Harevich V. M., Kozlikin M. B., Mamirov T. B., Pavlenok G. D. Razvedochnye raboty v Tarbagatajskom raione Respubliki Kazahstan v 2016 g. [Exploration works in Tarbagatay district of the Republic of Kazakhstan in 2016] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorii. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2016v. T. XXII. S. 199–202.

Shun'kov M. V., Taimagambetov Zh. K., Anoin A. A., Pavlenok K. K., Harevich V. M., Kozlikin M. B., Pavlenok G. D. Kompleksy ehksponirovannykh artefaktov so stoyanok Ushbulak-1 i Ushbulak-2 (po rezul'tatam rabot 2016 g.) [Complexes of exhibited artifacts from the sites Ushbulak-1 and Ushbulak-2 (based on the results of 2016)] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorii. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2016g. T. XXII. S. 203–207.

Shun'kov M. V., Taimagambetov Zh. K., Anoin A. A., Pavlenok K. K., Harevich V. M., Kozlikin M. B., Pavlenok G. D. Novaya mnogoslojnaya verhnepaleoliticheskaya stoyanka Ushbulak-1 v Vostochnom Kazahstane [New multilayer upper Paleolithic Parking Ushbulak-1 in Eastern Kazakhstan] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorii. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2016d. T. XXII. S. 208–213.

Anoin A. A., Novye dannye o paleolite severo-vostochnogo Kazahstana (po materialam rabot Severokazahstanskogo paleoliticheskogo otryada IAEHT SO RAN) [New data on the Paleolithic of North-Eastern Kazakhstan (based on the work of the North Kazakhstan Paleolithic unit of the iaet SB RAS)] // Problemy arheologii, ehntografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorii. Novosibirsk: Izd-vo IAEHT SO RAN, 2017d. S. 146